

OSOBNOSŤ ISABELLY D'ESTE GONZAGA NAHLIADANÁ CEZ PRIZMU DOBOVÉHO KONTEXTU A LISTOVEJ KOREŠPONDENCIE

Monika ŠAVELOVÁ* – Natália RUSNÁKOVÁ**

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra romanistiky
Hodžova 1
94901 Nitra
mpsavelova@ukf.sk
nrusnakova@ukf.sk
ORCID*: 0000-0003-4443-2174
ORCID**: 0000-0001-8035-1203

ŠAVELOVÁ, Monika – RUSNÁKOVÁ, Natália. Isabella d'Este Gonzaga's personality through the prism of contemporary context and letter correspondence. In *Studia Historica Nitriensia*, 2021, vol. 25, no. 2, pp. 393-407, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2021.25.2.393-407.

Isabella d'Este (May 17, 1474 in Ferrara, Italy – February 13, 1539 in Mantua, Italy) was an important female protagonist of the Italian Renaissance, often referred as the "Lady of the Renaissance", "Daughter of Humanism", "the First World Lady". This study aims to bring closer the ruler who influenced (especially Italian) history in diplomacy and politics, but was also a major figure in the collection of art and patronage of authors such as Titian, Leonardo da Vinci, Raffaello Sanzio and others. The study reflects the period context and at the same time looks at the importance of the Renaissance female intellectual through the prism of her personal and public correspondence available in the Italian state archives (Mantova, Ferrara, etc.), pointing to the growing importance and interest in digitized authentic materials.

Kľúčové slová: d'Este; Gonzagovci; Lucrezia Borgia; renesancia; Taliansko; listová korešpondencia; odpisy;

Keywords: Isabella d'Este; Gonzaga Dynasty; Lucrezia Borgia; Renaissance; Italy; Letters; Write-off;

Isabella d'Este (17. 5. 1474 Ferrara, Taliansko – 13. 2. 1539 Mantova, Taliansko) bola významnou predstaviteľkou vrcholnej talianskej renesancie, býva označovaná ako „pani renesancie“, „dcéra humanizmu“, doboví pisári (napr. Niccolò da Correggio) ju, reflektujúc viacerých európskych panovníkov, nazývali „prvou svetskou dámou“. ¹ Touto štúdiou by sme chceli nadviazať na trend pertraktovať

¹ BASORA, Matteo. L'epistolario di Isabella d'Este dai libri dei copialettere alla piattaforma IDEA. In CAMPANA, Andrea – GIUNTA, Fabio (eds.). *Natura Società Letteratura*, Atti del XXII Con-

významné ženy v dejinách a upriamiť pozornosť na vzdelankyňu, ktorá bola nielen významnou zberateľkou umenia a mecenášskou autorov, akými boli Tiziano, Leonardo da Vinci, Raffaello a iní, ale aj schopnou spoluvládarkou svojho manžela, o ktorej sa u nás vie všeobecne málo.

Náčrt politickej a spoločenskej situácie v Taliansku v období vrcholnej renesancie

V druhej polovici 15. storočia sa Taliansko nachádzalo v stave relatívneho mieru, ktorý zabezpečovala najmä politika vzájomného vyvažovania síl. Iniciovali ju už Lorenzo Medicejský a Francesco Sforza v podobe mieru medzi najmocnejšími štátmi v Taliansku (Milánske vojvodstvo, Florentská signoria, Benátska republika, Rímske územia, Neapolské kráľovstvo), ktorý uzatvorili v Lodi (1454). Mier zabezpečoval územný *status quo*, nik nemal do budúcnosti meniť hranice vojenským zásahom, a to zvnútra ani zvonka, nik nesmel s prípadným pôvodom invázie uzavrieť separátny mier. Na ten účel vzniklo 30. augusta 1454 tzv. „celotalianske“ vojsko (tal. *lega italica*). No už o niekoľko rokov bolo všetko inak. Samotný Sforza v r. 1462 uzavrel spojenectvo s Francúzskom proti Benátkam a mier sa rozpadol. Nasledujúce desaťročia sa niesli v znamení premenlivých aliancií talianskych štátikov, do ktorých vstupovali aj rímsko-nemecký cisár ako vrchný lénnik severotalianskej oblasti až po pápežské územia, francúzsky kráľ, ktorý si nárokoval dynastický nárok na neapolské a milánske územia, pápež ako vrchný lénnik samotného Neapolského kráľovstva a sicílskych území, ale aj lén v oblasti Ferrary, Bologne a stredotalianskych území a napokon španielsky kráľ ako mocenský konkurent Francúzska s podobnými dynastickými nárokmi.

K vyhroteniu situácie došlo po tom, ako Ludovico Sforza, prezývaný il Moro, chcel stoj čo stoj zbaviť vlády legitímneho milánskeho vojvodu, svojho synovca Giangaleazza Sforzu, ktorému bol poručníkom. Proti tomu sa postavil Giangaleazzov svokor, neapolský kráľ a aj pápež Alexander VI. Borgia, na čo il Moro pozval do krajiny francúzskeho kráľa Karla VIII., inak Giangaleazzovho bratanca po matkinej línii, aby zasiahol v jeho prospech. Karol v septembri 1494 prekročil Alpy s najmodernejšou a najorganizovanejšou armádou svojej doby (doviezol napr. ľahké delá ťahané koňmi, na ktoré staré talianske bombardy ťahané byvolmi nestačili). Giangaleazzo umrel ako väzeň, il Moro získal titul milánskeho vojvodu (ktorý mu už predtým v tichosti udelil cisár), Florencia si v mene občanov vykúpila slobodu a vyhnala Medicejských z mesta. Karol tiahol do Ríma, uzavrel s pápežom spojenectvo a vo februári 1495 bez boja dobyl Neapol plný chorôb vrátane tej, ktorú Francúzi od tých čias volali „neapolská“ a Taliani zas „francúzska“ (syfilis). No v tom čase sa už il Moro s pápežom a Benátkami, ale aj s cisárom a Španielmi dohodli na protifrancúzskej lige a z Karolovho ťaženia nebolo napokon nič.

Ferrara bola za vlády Isabellinho otca Ercola I. d'Este považovaná za jedno z najvýznamnejších kultúrnych stredísk napriek tomu, že nebola najbohatšia

gresso dell'ADI - Associazione degli Italianisti (Bologna, 13-15 settembre 2018). Roma, Bologna: Adi editore, 2020, s. 1. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/342448134_L'epistolario_di_Isabella_d'Este_dai_libri_dei_copialettere_alla_piattaforma_IDEA [cit.11. 09. 2021].

ani najmocnejšia. D'Esteovci patrili k najstaršej rodovej šľachte v Taliansku, čím prevyšovali mnohé vládnuce dynastie svojej doby (po matke bola Isabella v pokrvnom príbuzenstve s neapolským kráľovským rodom Aragonských). Patrilo k úrovni dvorskej kultúry zadávať umelecké zákazky a všemožne (platenými pobytmi, mecenášstvom a pod.) podporovať umelcov svojej doby. Hoci Ercole I. mal povesť lakomca, v tomto ohľade nešetril on, jeho deti ani nevesta Lucrezia Borgia. Mnohé vládnuce rody potvrdzovali svoj spoločenský status organizovaným nákupom kníh do súkromných knižníc, výtvarných diel do galérií, ale aj stavbou verejnoprospešných stavieb (nemocníc, sirotincov, hospicov). Jednu z prvých súkromných klenotníc v Mantove založila práve Isabella: jej *Studiolo* plné zbierok vzácných kníh, obrazov, sôch a iných umeleckých predmetov obdivovali a napodobňovali všetky talianske renesančné dvory.

K dobrým mravom dobovej diplomacie patrila sobášna politika, ktorou si súperi vyvažovali mocenské postavenie a zároveň chránili hranice a územný *status quo*. Tak Ercole I. d'Este vydal svoje dve dcéry: Isabellu do Mantovy za Francesca II. Gonzagu (1466 – 1519) (sobáš sa konal v zastúpení, Isabella do mesta vstúpila ako vojvodkyňa až 15. februára 1490) a druhorodenú Beatrice do Milána za Ludovica Sforzu (1452 – 1508), ktorý pôvodne žiadal o Isabellu. Z Padovskej nížiny tak Ferrare teoreticky nehrozilo vojenské nebezpečenstvo.

Prierez biografiou Isabelly d'Este

Isabella d'Este ako najstaršie dieťa vojvodu Ercola d'Este a jeho manželky, vojvodkyne Eleonóry Aragónskej (Neapolskej), so svojimi mladšími súrodencami vyrastala v sofistikovanom a zámožnom elitnom prostredí, kde s najlepšimi humanistickými intelektuálmi (napr. so známym profesorom Ferrarskej univerzity Battistom Guarinom, neskôr Girolamom Sextulom, Johannesom Martinim, od r. 1522 s filozofom a humanistom Pietrom Pomponazzim) študovala gréčtinu, latinčinu, klasickú literatúru, s preceptorom a básnikom Antoniom Tebaldeom (1462 – 1537) sa venovala poézii, hudbe, tancu. Neskôr v Mantove zbierala a zhudobňovala ľudové piesne, ale aj sonety, ktoré pre ňu ako hold skladali mnohí návštevníci. V rámci kultúry platonickej dvorskej lásky jej niektoré po návšteve Mantovy poslal aj kardinál, inak aj jeden z tvorcov modernej taliančiny Pietro Bembo (1470 – 1547) (podobné posielal aj Isabellinej švagrinej Lucrezii Borgii).² Bola v kontakte s dejinotvornými a kľúčovými renesančnými umelcami (maliarmi ako Perugino, Giovanni Bellini, Andrea Mantegna, Leonardo da Vinci či básnikmi a spisovateľmi ako Matteo Maria Boiardo, Ludovico Ariosto, spomínaný Pietro Bembo, Niccolò Machiavelli, Francesco Guicciardini, Jacopo Sannazzaro a i.) a panovníkmi.

Primárnou úlohou markízy bolo dať rodu mužského dediča. S Francescom II. Gonzagom mali spolu sedem detí, päť z nich sa dožilo dospelosti a všetci mali významnú spoločenskú pozíciu v dobovom Taliansku.³ O Isabellinom pragma-

² Pozri bližšie RUSNÁKOVÁ, Natália. Amor cortese, amor platonico: Lucrezia Borgia a Pietro Bembo ako predstavitelia renesančného literárneho dialógu. In *Studi italo – slovacchi*, roč. 6, 2017, č. 2, s. 2-10.

³ Eleonóra (1493 – 1550), Margherita (1496 – 1496), Federico (1500 – 1540), Ippolita (1501 – 1570), Ercole/Luigi (1505 – 1563), Ferrante (zvaný aj Ferdinand; 1507 – 1557) a Livia Osanna (1508-

tickom, racionálnom duchu vypovedá jej vyjadrenie v liste otcovi Ercolovi pri narodení prvého dieťaťa, dcéry, ktoré sprevádzalo zjavné sklamanie, ba až hnev.⁴

Niektoré zdroje poukazujú na skutočnosť, že si so švagrom Ludovicom Sforzom rozumela azda lepšie ako s manželom, o čom svedčí korešpondencia a bohaté dary, ktoré z Milána chodili. Ludovico Sforza sa po nástupe starého rodného priateľa Alexandra Borgiu na pápežský prestol orientoval na spojenectvo Milána s Rímom, Francesco II. Gonzaga zatiaľ uzatvoril alianciu s tradične protipápežskou Benátskou republikou a Isabella ako manželka vrchného veliteľa benátskych vojsk išla v máji 1493 do Benátok potvrdiť spojeneckú zmluvu. Pri tej príležitosti nadviazala styk s tamojšími sklárňami v Murane, ktoré jej posielali vyžiadané umelecké predmety.⁵

Isabelle sa darilo v čase, keď spravovala v neprítomnosti manžela Mantovu, udržať ju celistvú: dohliadala na jej právnu administráciu, rozvíjala sieť diplomatických vzťahov, starala sa o udržanie verejného zdravia, čiže v podstate bola zodpovedná za politické a ekonomické otázky markízstva. Takmer na dennej báze informovala manžela o udalostiach na dvore, detailne mu opisovala vlastné politické aktivity, na ktoré ju delegoval. Počas jeho prítomnosti na mantovskom dvore markíza cestovala s cieľom udržiavania diplomatických vzťahov, rokovala o citlivých záležitostiach v prospech Gonzagovcov a predstavovala mantovské záujmy na najdôležitejších talianskych a európskych dvoroch. Manželská korešpondencia svedčí o ich vzájomnej solidarite⁶, hoci podľa niektorých názorov si Isabella viac vážila vlastný, prestížnejší rod, čoho dôkazom by mal byť jej podpis „Isabella d'Este“ bez manželovho priezviska Gonzaga, ktorý používala aj po svadbe.⁷

Rozhodujúcou udalosťou pre talianske dejiny konca 15. storočia bol spomínaný vpád francúzskeho kráľa Karola VIII., ktorý si po predkoch nárokoval

1569). Eleonóra sa stala markízou Urbina po sobáší s Francescom Maria della Rovere, Federico bol otcovým nasledovníkom a stal sa prvým vojvodom Mantovy, Ippolita vstúpila do dominikánskeho kláštora v San Vincenze, Livia Ossana zase s menom sestra Paola do kláštora klarisiiek v Santa Paole, kde sa neskôr stala opátkou. Ercole bol v roku 1527 zvolený za kardinála katolíckej cirkvi a od roku 1562 až do smrti predsedal Tridentskému koncilu, navyše okrem iných lén a funkcií dostal aj titul ostrihomského arcibiskupa. V Ostrihome si vybudoval vlastný humanisticko-renesančný dvor a styky s dvorom v Bude (faktor uhorského humanizmu). Ferrante bol výnimočným kondotierom, veliacim dôstojníkom cisárskeho vojska Karola V., vojvodom z Molfetty, miestodržiteľom Milána (1546 – 1554), vicekráľom Sicílie (1535 – 1546) a napokon vojvodom severotalianskej Guastally (v roku 1539 grófstvo kúpil, v roku 1541 mu ho Karol V. formálne zveril do vlastníctva, čím sa zem osamostatnila od Milánskeho vojvodstva).

⁴ NECCI, Alessandra. *Isabella e Lucrezia – le due cognate*. Venezia: Marsilio Editori, 2017, s. 187. TAMALIO, Raffaele. *Isabella d'Este, marchesa di Mantova* [online]. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 62, 2004. Dostupné na internete: https://www.treccani.it/enciclopedia/isabella-d-este-marchesa-di-mantova_%28Dizionario-Biografico%29/ [cit. 01. 09. 2021].

⁵ Pozri bližšie DORINI, Umberto. *I Medici e i loro tempi*. Firenze: Nerbini, 1989. 575 s. TAMALIO, Raffaele. *Isabella d'Este, marchesa di Mantova* [online]. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 62, 2004. Dostupné na internete: https://www.treccani.it/enciclopedia/isabella-d-este-marchesa-di-mantova_%28Dizionario-Biografico%29/ [cit. 01. 09. 2021].

⁶ SHEMEK, Deanna – FERRARI, Daniela. *Profilo di Isabella d'Este* [online]. b. m.: b. v., 2015. Dostupné na internete: <https://isabelladeste.web.unc.edu/profilo-di-isabella-deste> [cit. 02. 09. 2021].

⁷ DUBECKÁ, Katarína. *Il carteggio tra Isabella d'Este Gonzaga e Lucrezia Borgia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2020, s. 15.

milánske aj neapolské léno. Zdanlivá jednota talianskych štátikov sa okamžite rozpadla, no vznikla protifrancúzska liga. Hoci najsilnejšími v nej boli Miláno a Benátky a nik z nich nevidel v Gonzagovi vojenské schopnosti, Isabella predsa intervenovala u svojho obdivovateľa Ludovica Sforzu a dosiahla, že jej manželovi udelili hodnosť vrchného veliteľa spojených talianskych vojsk. Il Moro jej galantne z jednej z výprav poslal tapisérie ukoristené z francúzskeho kráľovského stanu. Bohužiaľ, protifrancúzsku koalíciu zradili Benátky, ktoré sa spojili s Francúzmi proti Milánu; Moro musel ujsť do Tirolska k cisárovi.

Mantova sa z týchto udalostí poučila, a keď do Talianska vpadol (nárokujúc si po starej matke Viscontiovej Milánsko, ba dokonca titul kráľa oboch Sicílií) francúzsky kráľ Ľudovít XII. a Gonzagovci sa dali do jeho služieb, aj Isabella sa vyhlásila sa kráľovu služobníčku. Pokračovala i v rodinnej diplomacii: za kmotrov práve narodenému synovi Federicovi vybrala cisára a vplyvného Cesareho Borgiu (syna pápeža Alexandra VI., brata Lucrezie Borgie). Začiatkom roka 1502 sa Lucrezia Borgia vydala do Isabellinej rodnej Ferrary za jej brata Alfonsa I. d'Este. Orientácia na Borgiovcov sa však po smrti Alexandra VI. (18. marca 1503) a po nástupe jeho konkurenta Júlia II. Della Rovere oslabila a Isabella dokonca v marci 1505 vyrokovala sobáš dcéry Eleonóry s pápežovým synovcom, vojvodom z Urbina, ktorý sa napokon konal v decembri uvedeného roku.

Jej diplomacia sa vo veciach súkromných aj štátnych, ba dokonca zahraničnopolitických držala zásady oportunistu a bola výsostne praktická. Najťažším obdobím z tohto hľadiska bolo azda to, keď sa jej manžel dostal do benátskeho zajatia a „spojenci“ ligy – cisár a francúzsky kráľ – jej ponúkli protektorátne vojská. Musela odmietnuť, rokovala o manželovom prepustení, ale ako rukojemníka musela dať spojencom dediča, malého Federica. Tu účinne pomohol nový pápež Július II., ktorý vymohol prepustenie Gonzagu a dokonca jeho opätovné vymenovanie za vrchného veliteľa benátskych síl, hoci ako záruku vernosti Mantovy Benátkam si zobral malého markíza on sám (domov sa vrátil až o niekoľko rokov, po pápežovej smrti).

Po francúzskych inváziách na Apeninský polostrov, ktoré roznieťili aj dynastické mocenské nároky aragónskych dedičov, sa začína jeho silná kultúrna, politická, ba dokonca jazyková hispanizácia: pod priamou španielskou nadvládou je Neapolsko a Sicília, ale aj Milánsko; námorné republiky upadajú, vnútrozemské talianske štáty musia lavírovať medzi španielskou mocou na polostrove a vlastnými záujmami. V tomto zložitom období vyniká práve správa Mantovy pod vedením Isabelly d'Este a jej manžela Francesca II. Gonzagu. Po smrti manžela v roku 1519 sa Isabella stala regentkou syna Ferdinanda, až kým nedovršil 22 rokov. V tom istom roku zvolili za rímsko-nemeckého cisára Karola V., ktorý mal potvrdiť mantovské léno.

Listová korešpondencia

Aj napriek skutočnosti, že v 16. storočí sa začína stále výraznejšie používať kníhtlač, kvantitatívne stále prevažujú rukopisné texty. Ako samostatné literárne odvetvie sa sformovala korešpondencia ako nástroj na spravovanie verejných či súkromných záležitostí s presnými štylistickými a kompozičnými pravidlami.

Často sa tento písomný korpus v dôsledku rôznych historických okolností nepodarilo zachovať, avšak byrokratizované štáty s dobre organizovanou verejnou a súkromnou kanceláriou, medzi aké patrila napríklad talianska Mantova počas štyroch storočí (1328 – 1707), spravovaná dynastiou Gonzagovcov, mala dobre vyvinutý systém kopírovania a uchovávania rozmanitých prijatých i odoslaných dokumentov vrátane listov. Deanna Shemek⁸ zdôrazňuje, že žiadna talianska samospráva – dokonca ani medicejská Florencia – nebola v uchovávaní rodinných písomností taká dôsledná ako Mantova.⁹ Málokteré zo súkromných listov vládnucej dynastie bývajú zachované ako autografické texty. Väčšinu súkromnej korešpondencie zostavovali a prepisovali v kancelárii alebo ich autor nadiktoval. K autografom sa radia prevažne listy intímneho charakteru a tie, ktoré sú adresované najbližšej rodine alebo priateľom. Priklonenie sa k autografii v politickej korešpondencii vyjadrovalo dôvernosť vzťahu k adresátovi a prejavovalo mu úctu a rešpekt, rodinná korešpondencia bola zasa potrebná na udržiavanie vzťahov s ďalšími rodinnými príslušníkmi.¹⁰

Listovú korešpondenciu, žánrovo na pomedzí literárnych textov a dobových dokumentov, možno označiť za zdroj informácií vo všeobecnosti, možný faktografický korektív, ale taktiež za autentický príklad komunikačných praktík predmetného obdobia, ktoré sa často vyznačovali tendenčnosťou, konvenčnosťou, ale aj neúprimnosťou maskovanou za náležité zdvorilostné formulky a frázy. Hoci boli listy adresované konkrétnym osobám, už samotná písomná forma a priori umožňovala ich širší obeh a publikum, šírenie, niekedy dokonca aj kradnutie. Existujú listy obsahujúce pravdivé informácie či tajomstvá, ale aj také, ktoré predostierajú lži a využívajú dôverčivosť čitateľa v ich hodnovernosť, a preto na ne nemožno nahliadať bez kritickej reflexie, kontextualizácie či istej dávky pochybnosti.

Typickou črtou dobovej korešpondencie bola spomínaná zdvorilostná úvodná a záverečná formula, pre politicky orientované texty je zase príznačný persuzívny charakter – známe sú listy talianskeho politicky aktívneho básnika a prozaika Francesca Petrarca (1304 – 1374), o. i. považovaného za zakladateľa humanizmu, ktorý bol, dá sa povedať, v službách rodu Colonnovcov, jedného

⁸ SHEMEK, Deanna. Isabella d'Este & Letters [online]. 2017. Dostupné na internete: <https://idealetters.web.unc.edu/> [cit. 02. 09. 2021].

⁹ Mantova bola nezávislý štát od r. 1274, keď miestny kapitán Ľudu (jedna z vrcholových funkcií v severotalianskych komúnach) vyhlásil jej samostatnosť a stanovy. Gonzagovci sa k moci dostali v tej istej funkcii ako spojenci veronského signora Cangrandeho della Scalu v r. 1328. Mantova svoju nezávislosť nasledujúcich 400 rokov hájila najmä proti útokom milánskych vojvodov a cisárskym nárokom – raz sobášnou politikou, raz členstvom vo vyvažujúcich alianciách. Markízstvom sa stala za vlády Gianfrancesca Gonzagu, ktorý si tento titul kúpil od cisára Žigmunda v r. 1433 za 12 000 florénov. Potvrdil ho sobášom svojho syna s cisárovou neterou. Mantovskí markízi sa snažili udržiavať priateľstvo najmä s najmocnejšou vojenskou silou severnej časti polostrova – Milánom – a často prijímali vojenské funkcie v tomto štáte. Spojenectvo s Ferrarou obnovil štvrtý mantovský markíz Francesco II. práve sobášom s Isabellou d'Este. Ich syn Federico v r. 1530 dosiahol u cisára Karla V. novú hodnosť a pozdvihol štát na vojvodstvo, ktoré trvalo až do r. 1708.

¹⁰ FERRARI, Monica – LAZZARINI, Isabella – PISERI, Federico. Autografie dell'età minore: Lettere di tre dinastie italiane tra Quattrocento e Cinquecento. Roma: Viella, 2016, s. 11-37.

z najprestížnejších talianskych aristokratických rodov: písal rôznym významným osobnostiam, napr. Francescovi Brunimu, toho času apoštolskému sekretárovi pápeža Urbana V., samotnému pápežovi, kráľovi Robertovi d'Anjou, Giovannimu či Stefanovi Colonnovi, ale napríklad aj Karlovi IV. či Janovi ze Stredy.¹¹

Digitalizácii dobových dokumentov je v súčasnosti venovaných niekoľko národných i medzinárodných projektov, medzi ne možno zaradiť iniciatívu Renesančné archívy (Archivi del Rinascimento) zverejňujúcu dobové archívne dokumenty¹², Archív korešpondencie Gonzagovcov (Banche dati Gonzaga, Archivio corrispondenza Gonzaga) obsahujúci korešpondenciu medzi Mantovou a rôznymi talianskymi i európskymi dvormi z rokov 1563 – 1630, či korešpondenciu Isabelly d'Este, ktorá sa najnovšie spracováva na platforme IDEA (Isabella d'Este Archive), kde by malo byť po finalizáciách stránky na prelome rokov 2021/2022 opäť bez obmedzení sprístupnených vyše 30 000 autentických dokumentov, resp. odpisov.¹³ Prevažná časť dosiaľ spracovaných dokumentov sa venuje historicko-umeleckým témam, najmä v súvislosti so zberateľstvom a mecenášstvom Gonzagovcov v rokoch 1563 – 1630, presnejšie umeniu, literatúre,

¹¹ Významný petrarkista Ugo Dotti popisuje korešpondenciu medzi Petrarcom a jeho českými priateľmi a vyjadruje presvedčenie, že Petrarca sa snažil zošľachtiť svojimi listami členov Karlovho okruhu, pretože pochopil, že týmto smerom by mohla jeho humanistická osveta padnúť na úrodnú pôdu. Petrarcoval štýl je veľmi svojský a premyslený: svojím vysokým, vznešeným štýlom vytváral prestížny obraz seba samého a vlastnej duchovnej slobody, nezávislosti a akejsi morálnej či intelektuálnej nadradenosti. Vďaka taktike nepolemizovania a nepertraktovania pálčivých dobových otázok, resp. záujmu o svet i vlastné osobné nešťastia či udalosti sa mu podarilo dostať do priazne významných dobových osobností. Akoby primárny cieľ dať recipientom spoznať vlastné psychologické poryvy a stav duše implicitne zakrýval ten druhotný – sprostredkovať verejné javy zaobalené v personalizovaných psychologizujúcich pasážach, aby sa ukázalo, že morálny človek je im nadradený, čo je zároveň stav, keď si Petrarca ako básnik mohol dovoliť politicky útočiť (napr. kritizovať avignonskú kúriu v listoch z rokov 1342 – 1358), lebo okolovanie prostredníctvom biografických údajov, psychologických, filozofických, historických či morálnych odvolávok ho robilo morálne nadradeným, no zároveň neštrácal dôveru adresáta (tzv. *studia humanitatis*).

Pozri bližšie PETRARCA, Francesco. Le Familiari. Libri I – IV. Preklad, poznámky a úvodnú štúdiu napísal Ugo Dotti. Urbino 1970. ŠPIČKA, Jiří. Petrarca: homo politicus, Praha: Argo, 2010. 334 s. ŠPIČKA, Jiří. Karl. A. E. Enenkel – Jan Papy (eds.). Petrarch and His Readers in the Renaissance. In Listy filologické CXXIX, 2006, 3 – 4, s. 437–440. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/23468568> [cit. 11. 09. 2021].

¹² Na internetovej platforme (pozri v bibliografii) je v súčasnosti dostupných viac než 128 300 dokumentov rozdelených do kategórií: ALI („Autografy talianskych literátov“ od stredoveku po renesanciu), Archilet (archív modernej talianskej listovej korešpondencie), Edit16 (zoznam edícií vytlačených v Taliansku a v taliančine v 16. storočí), Italian Academies (databanka materiálov o talianskych akadémiách od r. 1525 do r. 1700), Lyra (detailné opisy básnických zbierok, ktoré vyšli v tlači ako antológie alebo monografie v 16. – 18. storočí), Petrarch Exegesis in Renaissance Italy (súpis všetkých exegéz týkajúcich sa básnika Francesca Petrarca, ktoré vyšli v Taliansku v období rokov 1350 – 1650) a Vernacular Aristotelianism in Renaissance Italy (katalóg diel súvisiacich s Aristotelom, napísaných alebo vydaných v Taliansku v r. 1400 – 1650) .

¹³ Za zmienku stojí aj rozsiahly epištolárny korpus dcér neapolského kráľa Ferranteho I., Eleonóry Aragónskej (1450 – 1493, matky Isabelly d'Este) či Beatrix Aragónskej (1457 – 1508, manželky Mateja Korvína). Pozri bližšie MURANO, Giovanna (ed.). Autographa, II, 1: Donne, sante e madonne (da Matilde di Canossa ad Artemisia Gentileschi). Imola: Editrice La Mandragora, 2018, s. 91–102.

obchodu, hudbe, vede či divadlu. V archívnych materiáloch sa dá vyhľadávať aj cez kľúčové slová, keďže napr. korpus v Archíve korešpondencie Gonzagovcov je diferencovaný podľa tém, ako sú móda a doplnky, zvieratá, zbrane, architektúra a urbanistika, zaujímavosti, obraz a rytina, farmakopea (liekopis), záhrada, šperky, materiály (papier, drevo, kov, koža, nerasty, tkaniny, sklo), maľba, sochárstvo, liturgia a pod.

Po Isabelle d'Este je v Mantovskom štátnom archíve (Archivio di Stato di Mantova) uchovaných temer 30 000 listov a ich odpisov¹⁴, ktoré predstavujú bohatý zdroj dokumentujúci širokospektrálne markízine záujmy a aktivity: okrem výrazných politických a administratívnych schopností sa vyznačovala aj umeleckými sklonmi, bola schopnou hudobníčkou (vášeň pre hudbu údajne zdedila po otcovi, hrala na rôznych strunových a klávesových nástrojoch), navrhovala záhrady, chovala živočíchy, dokonca sa zaoberala výrobou vlastných parfumov a kozmetiky, venovala sa móde (vymyslela svojský a nezameniteľný štýl obliekania a účesov, napr. tzv. „capigliara“ je účes, s ktorým býva markíza tradične vyobrazená, vytvorený z vlasov doplnených o príčesok, a to s hodvábnymi stuhami, ktoré spolu s perlami a drahými kameňmi tvoria akúsi sieť; pozri obr. 1).¹⁵ Za zmienku tiež stojí jej záujem o spoločenský život, avšak v dejinách sa uchováva jej meno práve pre jej zberateľské a komitentské aktivity.¹⁶

Obr. 1. Tiziano Vecellio: *Ritratto di Isabella d'Este* (cca 1534 – 1536).
Portrét Isabelly d'Este s účesom „capigliara“ vystavený v Kunsthistorisches Museum Wien.
(Zdroj: Dostupné na internete: <https://www.khm.at/objektdb/detail/1940>.)

¹⁴ Už cca v polovici 14. storočia existoval oficiálny úrad, tzv. *cancelleria*, a osoba kancelára (*cancellarius*), ktorý bol zodpovedný za spisovanie dokumentov. S nástupom 15. storočia táto inštitúcia nadobudla presne určené kompetencie a úlohy a postupne sa stala politickým centrom gonzagovského – dnes by sme povedali – styku s verejnosťou. Najstaršie záznamy spadajú do obdobia rokov 1340 – 1361, ale až od 15. storočia sa začal používať systém záznamov s uvádzaním osoby zodpovednej za zaznamenanie odoslaných listov a predmetného roku. Hoci sa kontrasignovanie sekretármi v záznamoch formálnych listov datuje od začiatku 15. storočia, udomácnilo sa až okolo roku 1491, odkedy sa dá s istotou určiť, kto spísal alebo aspoň schválil príslušnú korešpondenciu, a to vďaka uvádzaniu mena, príp. parafy. Pozri bližšie BASORA, *L'epistolario di Isabella d'Este dai libri dei copialettere alla piattaforma IDEA*, s. 2.

¹⁵ Pozri bližšie DAL POZZOLO, Enrico Maria. *Colori d'amore: parole, gesti e carezze nella pittura veneziana del Cinquecento*. Treviso: Canova, 2008, s. 80.

¹⁶ Pozri aj TAMALIO, Raffaele. *Isabella d'Este, marchesa di Mantova* [online]. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 62, 2004. Dostupné na internete: https://www.treccani.it/enciclopedia/isabella-d-este-marchesa-di-mantova_%28Dizionario-Biografico%29/ [cit. 01. 09. 2021]

Listová korešpondencia s rôznymi adresátmi¹⁷ svedčí o desaťročiach, ktoré Isabella venovala vytvoreniu unikátnej osobnej zbierky umeleckých diel. Vo svojej útulnej privátnej pracovni (*Studiolo*) v Mantove mala rozsiahlu zbierku umenia – malieb, sôch, starožitností, šperkov, kníh, hudobných nástrojov, nábytku, zaujímavých (napr. bronzových) predmetov; mnohé z nich pochádzali dokonca z obdobia staroveku.¹⁸ Daniele De Luca a Luigi Verri, ktorí sa podieľali v spolupráci s Deannou Shemek z Kalifornskej univerzity v Santa Cruz na grafickom spracovaní pracovne, dokonca uvádzajú, že z nej viedol vchod do menšej miestnosti (tzv. *grotta*, v tal. jaskyňa, pivnička), dostupnej len z markízinej pracovne.¹⁹ Tamalio prináša zaujímavú informáciu o markízinej žiadosti vyjadrenej listom Cesaremu Borgiovi po dobytí mesta Urbino, v ktorom ho žiada, aby jej daroval obraz starodávnej Venuše a malého Kupida – mladícke dielo Michelangela Buonarrottiho –, nachádzajúci sa v dobytom paláci.²⁰ Treba podotknúť, že postava ženy zberateľky umenia nebola v dejinách výnimočnou – Isabella sa však preslávila vďaka „kvalite, bohatstvu a koherentnosti svojej zbierky, ako aj dôkladným navrhnutím miesta, na ktorom ju vystavovala“²¹.

Listy medzi Isabellou a Lucreziou sa z objektívnych príčin začali objavovať začiatkom roka 1502, keď sa Lucrezia vydala za Isabellinho brata. Týkali sa najmä

¹⁷ Sú známi traja osobní sekretári Isabelly d'Este: Benedetto Capilupi (v rokoch 1490 – 1518), ktorý bol zároveň aj markízinyým dôverníkom a radcom, neskôr ho nahradil pôvodne preceptor Mario Equicola (v r. 1519 – 1523) a napokon Giovan Francesco Tridapale (v r. 1523 – 1539).

Z množstva štúdií z oblasti listovej korešpondencie Isabelly d'Este, ktoré vznikali od 19. storočia, sú dodnes relevantné najmä výskumy Alessandra Luzia (napr. súpis listov z rodinnej, diplomatickej a administratívnej korešpondencie publikovaný pod názvom *L'Archivio Gonzaga di Mantova. La corrispondenza familiare, amministrativa e diplomatica dei Gonzaga*, Verona: Mondadori, 1922. 424 s.) a Rodolfa Reniera, prípadne minuciózna práca Anny Marie Lorenzoniovej, ktorá vytvorila na základe mantovských fondov akýsi orientačný súpis archívnych dokumentov týkajúcich sa Isabelly d'Este (pozri *Contributo allo studio delle fonti isabelliane dell'Archivio di Stato di Mantova*. In *Atti e memorie dell'Accademia Virgiliana di Mantova*, n. s., XLVII, 1979, s. 97-135). Basora, ktorý sa niekoľko rokov venuje Isabelle d'Este a dobovej korešpondencii, však upozorňuje na fakt, že väčšina dosiaľ publikovaných transkripcií, vydaných v parciálnych, argumentačne oklieštených výskumoch, ktoré sú v obehu, nie je plauzibilná, pretože vychádzajú prevažne z materiálov z 19. storočia, ktoré však boli upravované a očistené od tzv. patiny pádskej *koiné* a obsahujú mnohé typografické nepresnosti či chybnú interpretáciu. Deficit relevantných zdrojov Basoru viedol k vypracovaniu úplného súpisu Isabelliných listov – nielen tých formálnych, ale aj súkromnej korešpondencie, napr. otcovi (dva z listov sú zachované v Štátnom archíve v Modene) či listov písaných z Ferrary vtedy ešte snúbencovi Francescovi II. Gonzagovi (Archív Gonzagovcov vo Ferrare). Pozri bližšie BASORA, *L'epistolario di Isabella d'Este dai libri dei copialettere alla piattaforma IDEA*, s. 1 a BASORA, Matteo. *Tra le carte della Marchesa. Inventario delle lettere di Isabella d'Este, con un'analisi testuale e sintattica*. Milano: Università Degli Studi di Macerata, 2017. 487 s.

¹⁸ V roku 1539, teda rok po Isabellinej smrti, bol spísaný všeobecný inventár majetkov Gonzagovcov. Mnohé exempláre sa dnes nachádzajú v múzeách a knižniciach po celom svete.

¹⁹ Video virtuálnej pracovne je dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=ySdE1mJNWHo&ab_channel=Blender.

²⁰ TAMALIO, Raffaele. *Isabella d'Este, marchesa di Mantova* [online]. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 62, 2004. Dostupné na internete: https://www.treccani.it/enciclopedia/isabella-d-este-marchesa-di-mantova_%28Dizionario-Biografico%29/ [cit. 01. 09. 2021].

²¹ SHEMEK, Deanna – FERRARI, Daniela. *Profilo di Isabella d'Este* [online]. b. m.: b. v., 2015. Dostupné na internete: <https://isabelladeste.web.unc.edu/profilo-di-isabella-deste> [cit. 02. 09. 2021].

rodinných udalostí (narodenie dieťaťa), chorôb či úmrtia príbuzných. Isabella napr. informovala Lucreziu listom z 23. marca 1502 o dobrom zotavovaní sa Francesca Gonzagu. Iné listy sa dokonca týkali výmeny administratívnych či strategických informácií počas vojen (listom z 13. februára 1504 Isabella vysvetľuje Lucrezii, že nemôže omilostiť istého Odenina, pretože je nebezpečný a obvinený z vraždy svojho nadriadeného dôstojníka; Lucrezia sa listom z 25. apríla 1509 obracia na Isabellu so žiadosťou o informáciu o veľkosti benátskeho vojska, konkrétnom počte a menách kondotierov, počte jazdcov, pešiakov a i., keďže Ferrara viedla proti Benátskej republike vojnu a mantovský markíz dobre poznal benátske vojsko, čo sa hodilo Alfonsovi d'Este), moru (Lucrezia sa listom zo 4. apríla 1513 pýta na mor v Mantove, keďže počula, že je naň podozrenie, a informuje, že mor sa vyskytuje v blízkosti Ríma, v mestách Rieti a Ostia, pričom zároveň žiada švagrinú, aby ju o prípadnom výskyte choroby informovala, aby sa vedeli chrániť), žiadosti o pomoc pri problémoch s niektorými konkrétnymi občanmi či navrhovania zväzkov medzi občanmi. Napr. listom z 18. augusta 1510 Isabella žiada Lucreziu o glejt pre istého Francesca Vigilia, aby mohol bez problémov prejsť územím ferrarského vojvodstva. Niektoré listy sú o (plánovaných či uskutočnených) cestách, mnohé sa venujú špecifickým lokálnym potravinám, ktoré si vzájomne posielali (sladké a kyslé pomaranče, citróny, ryby), iné šperkom, oblečeniu či vzájomným darom (napr. perly či rukavíc, ktoré Isabella poslala Lucrezii). Dubecká indikuje, že v rokoch 1503 (rok úmrtia Lucreziinho otca, pápeža Alexandra VI.), 1508, 1509, 1515 a 1517 dochádza v korešpondencii k výraznej lakúne zo strany Isabelly a nedá sa s istotou povedať, či – ak listy vznikli – sa vôbec nezachovali, resp. aký bol ich osud, pretože v dostupných archívoch sa nenachádzajú.²² Na druhej strane je známe, že listy z rokov 1524 – 1527 sa stratili – ide o obdobie, keď markíza sídlila v Ríme a pri ceste späť do Mantovy bola jedna z dvoch lodí, ktorá ich prevážala, vyplienená Maurmi.²³

Najnovšia edícia všetkých Lucreziiných listov²⁴ zároveň umožňuje ozrejmiť jej osobnosť na základe dobových dokumentov – na rozdiel od diel beletrizujúcich vzťah Lucrezie s Isabellou d'Este.²⁵ Na základe zostavenia listov D. Ghirardoovou²⁶ je zrejmé, že vzťah dvoch renesančných dám nebol konfliktný, pretože mali viacero spoločných tém dosvedčujúcich aj istú symbiózu medzi gonzagovským a esteovským dvorom na začiatku 16. storočia, plynúcu najmä z rodinných vzťahov a spoločnej vízie propagujúcej dobovú kultúru z vlastného

²² Dubecká sa vo svojej bakalárskej práci v spolupráci s konzultantom prof. Robertom Vetrugnom z talianskej univerzity v Perugii venovala štúdiu vybraných renesančných listov medzi Isabellou d'Este a Lucreziou Borgia a ich chronologickej rekonštrukcii a transkripcii. Pozri DUBECKÁ, Katarína. *Il carteggio tra Isabella d'Este Gonzaga e Lucrezia Borgia*, s. 30.

²³ Basora sa vo veci odvoláva na štúdiu Alessandra Luzia z r. 1908. Pozri BASORA, L'epistolario di Isabella d'Este dai libri dei copialettere alla piattaforma IDEA, s. 2.

²⁴ BORGIA, Lucrezia. *Lettere (1494 – 1519)*. Zostavila Diane Ghirardoová v spolupráci s Enricom Angiolinim, úvod napísali Anna Maria Buzziová a Patrizia Cremoniniová. Mantova: Tre Lune, 2020. 753 s.

²⁵ Ide napr. o diela NECCI, Alessandra. *Isabella e Lucrezia, le due cognate*. Venezia: Marsilio, 2017. 671 s. a RUSSO, Carla Maria. *Le nemiche*. Casale Monferrato: Piemme, 2018. 353 s.

²⁶ GHIRARDO, Diane. *Lucrezia Borgia: Lettere (1494 – 1519)*. Mantova: Tre Lune, 2020. 753 s.

územia.²⁷ Lucrezia aj napriek množstvu sekretárov, ktorých mala k dispozícii, preferovala písať švagrinej *manu propria*.²⁸ V liste Isabelle zo 4. marca 1504 sa uvádza: „Len Vám dávam na vedomie, že preveľmi túžim Vám (po)slúžiť vo všetkom, čo odo mňa zažiadate, a že som urobila všetko, čo bolo v mojich silách, aby sa vec dotiahla do požadovaného konca. A takto všetko, čo mi Vaša excelencia nariadi, rovnako uskutočním, pretože mi na srdci neleží iné, než jej vyhovieť.“²⁹

Ďalšou z tém, ktoré vystupujú z dobových dokumentov, je manažment epidemiologickej situácie a výzvy, ktorým museli naši predkovia čeliť počas epidémií, akými boli mor, cholera, chrípka, na základe čoho možno pochopiť, akým spôsobom jednotlivci, komunity či panovníci reagovali napr. na šírenie nákazy, karanténne opatrenia, aká bola zdravotná starostlivosť či prevencia ochorenia, ekonomické dôsledky pandémie, cestovné či iné reštrikcie a pod. Svedectvom pritom nie sú len kroniky či oficiálne dokumenty miest, ale i listová korešpondencia či literárne diela.³⁰ V talianskom prostredí je vari najznámejším literárnym dielom pertraktujúcim mor v roku 1348 práve *Dekameron* Giovanniho Boccaccia (1313 – 1375).

Marie-Louise Leonardová poukazuje na skutočnosť, že Isabella sa priamo zúčastnila na manažovaní situácie počas epidémie v Mantove, podobne ako jej predchodkyňa, mantovská markíza a manželka Ludovica III. Gonzagu z Mantovy Barbara Brandenburská. V roku 1493 napísala okolitým mestám, vyvracajúc chýry o tom, že by bola Mantova zamorená, a to v snahe zastaviť nepriaznivé dôsledky pre mantovskú ekonomiku. Opätovne bola nútená zasiahnuť aj v roku 1503, keď boli nakazené mestecká Governolo a Revere, pričom karhala miestneho úradníka v oblasti verejného zdravia, ktorý neuposlúchol nariadenia markízstva. Počas pandémie v roku 1506 viedla korešpondenciu s mestskými „zdravotnými“ úradníkmi, ktorí ju takmer na dennej báze informovali o udalostiach, stratégiách a problémoch mesta. Prípadná účinnosť Isabellinho zvládania moru, napr. v porovnaní s jej manželom alebo inými vládcami, dosiaľ nebola hlbšie analyzovaná.³¹

²⁷ Pozri bližšie VETRUGNO, Roberto – DUBECKÁ, Katarína. Il carteggio tra Isabella d'Este e Lucrezia Borgia. In *Atti e Memorie dell'Arcadia*, 10 (2021), s. 49-69.

²⁸ Ghirardo, Lucrezia Borgia: Lettere, s. 48-49.

²⁹ „Solo la certifico havere facto, come desiderosissima servirla in tutto quello che per lei me è sta ordinato, ogni possibile opera affinché la cosa se avesse condurre ad optato fine. Et cossì in ogni altra cosa che la excellentia vostra me comandarà farò el medesimo, perché non desidero altro sì non compiacerla“ (103. ASMn Aut, b. 1, f. 111; cit. podľa DUBECKÁ, Il carteggio tra Isabella d'Este Gonzaga e Lucrezia Borgia, s. 33-34; preklad – autorky článku).

³⁰ Epidémie v archívnych dokumentoch na Slovensku boli spracované vo forme prezentácie s názvom *Epidémie v minulosti* pod záštitou Ministerstva vnútra SR a Štátneho archívu v Prešove; synteticky pertraktujú vrátane obrazových príloh konkrétnych záznamov (napr. matriky mesta Prešova z roku 1710; Fond Zbierka cirkevných matrik, kat. č. 863/7; Fond Šarišská župa, admin. 1824 – 1849, inv. č. 7185, sign. 593; Fond Zbierka cirkevných matrik, kat. č. 26 a i.) poslednú veľkú morovú epidémiu u nás v rokoch 1709 – 1714, ale aj cholery, kiahne, španielsku chrípku, tuberkulózu, šarlach, osýpky, čierny kašeľ či brušný týfus.

³¹ Vďaka listovému korpusu sú k dispozícii aj rôzne zaujímavosti, ktoré by sa iným spôsobom nepodarilo zachovať, napr. korešpondencia jedného zo štátnych zdravotných úradníkov Gian Giacoma Calandru ponúka zaujímavý pohľad na udalosti týkajúce sa istého zamilovaného páru, ktorý bol s príznakmi moru poslaný do miestnej morovej nemocnice v Mapelle, kde sa po zlepšení zdravotného stavu zosobášili a k tomu inšpirovali aj množstvo iných prítomných párov.

K otázkam výskumu dejín talianskeho jazyka

Epištolárna korešpondencia je úzko spojená s dobovým hovorovým, a teda i písomným prejavom a poskytuje informácie o jazykovej forme používanej na rôznych dvoroch (Mantova, Ferrara, Urbino, Rím, Neapol), či už v diplomatickej, alebo privátnej forme, čím zároveň prispieva k pochopeniu vývinu a dejín daného jazykového variantu. Výskumníci stojaci pred otázkou prepisu (transkripcie) dobového písomného korpusu, v tomto prípade listov, súvisiacou najmä so stále sa rozširujúcou digitalizáciou dokumentov, sú zároveň postavení pred metodologické a koncepcné otázky, ktorých riešenie sa môže líšiť v súvislosti s finálnou verziou prezentovaného korpusu – ten môže byť buď online, alebo v tlačenej (najčastejšie knižnej) forme.³² Online transkripcie vybavené digitalizovanou verziou pôvodiny možno prepisovať v plnej verzii (s. → *signore*; v.a ex.tia → *vostra excellentia*; pp.a → *propria*, napr. vo výraze *manu pp.a* → vlastnou rukou; Xo → *Cristo*, *Kristus*), pretože čitateľ si môže originál súbežne pozrieť, kým v tlačенých verziách táto možnosť nie je a preferuje sa ponechávanie pôvodnej/skrátenej verzie (post. vo význame *postscriptum*; max.e vo význame *maxime*, napr. najvyššie, najvrúcnejšie pozdravy, podľa kontextu) a reprodukovanie grafického úzu pisateľa. V takomto prípade je však nevyhnutné v diele uviesť aj zoznam skratiek.

Relevantných prác venujúcich sa jazykovým otázkam v písomnom prejave Isabelly d'Este je málo. Výraznejšie k predmetnému štúdiu prispel najnovšie Matteo Basora, ktorý sa vo svojom výskume venoval grafickým, fonetickým, morfológickým a syntaktickým aspektom markízinej renesančnej korešpondencie, prípadne Roberto Vetrugno v štúdiu o lexike a jazyku Isabelly d'Este v listoch uhorskej kráľovnej Beatrix Aragónskej či poľskej kráľovnej Bone Sforzovej, pričom odhalil prítomnosť istej formy „spoločného“ talianskeho ľudového jazyka vydeľujúceho sa od jednotlivých komunálnych jazykov a vyznačujúceho sa používaním latinizmov či postupným akceptovaním fonomorfológických aspektov literárnej florentčiny.³³ Aj keď je otázka vývinu talianskeho ľudového jazyka

Vec sa ustálila až do takej miery, že sa svadobné ceremónie stali normálnou súčasťou fungovania miestnej nemocnice. Iná vec plyní z ďalšieho listu uvedeného úradníka, ktorý markízu aj napriek rozvíjajúcej sa epidémii informuje o rokovaní o zadaní maľby obrazov do Isabellinej zbierky v súvislosti s jedným z najvýznamnejších talianskych renesančných maliarov Andreom Mantegnom (1431 Isola di Carturo, Taliansko – 13. 9. 1506 Mantova, Taliansko), ktorý je významným autorom oltárnej dosky (triptychu) umiestnenej v Bazilike sv. Zenóna vo Verone – tá predstavuje prvý úplne renesančný oltárny obraz z oblasti severného Talianska.

Pozri bližšie LEONARD, Marie-Louise. „Worthy of Remembering”: Isabella d'Este's Management of Plague [online]. B. m.: b. v., 2021. Dostupné na internete: <https://isabelladeste.web.unc.edu/2021/03/plague/#more-2609> [cit. 03. 09. 2021].

³² K metodológii transkripcie dokumentov pozri bližšie VETRUGNO, Roberto. Una proposta di criteri per l'edizione di carteggi rinascimentali italiani. In BERRA, Claudia – BORSA, Paolo – COMELLI, Michele – MARTINELLI TEMPESTA, Stefano (eds.). *Epistolari dal Due al Seicento: modelli, questioni ecdotiche, edizioni, cantieri aperti*. Milano: Università degli Studi di Milano, 2018, s. 597-610.

³³ Pozri bližšie BASORA, Matteo. *Tra le carte della Marchesa. Inventario delle lettere di Isabella d'Este, con un'analisi testuale e sintattica*. Milano: Università Degli Studi di Macerata, 2017. 487 s. Dostupné na internete: <https://core.ac.uk/download/pdf/84498506.pdf>; VETRUGNO, Roberto. *Le corrispondenze europee di Isabella: il carteggio con Beatrice d'Aragona regina d'Ungheria*. In PICCINELLI, Roberta – SHEMEK, Deanna – TAMASSIA, Luisa Onesta (eds.). *Itinera*

pomerne rozsiahla a na tomto mieste sa jej nie je možné venovať, uvedme, že v tomto období – teda cca od konca 15. storočia – koexistovala v písomnej taliančine (Pietrom Bembom obhajovaná) literárna norma a akási neliterárna, relatívne stabilná spoločenská norma, akú možno identifikovať na pozadí lektúry listovej korešpondencie vzdelaných odosielateľov – napr. aj dvorných dám, akými boli Isabella d'Este či Lucrezia Borgia (Telve, 2019, s. 243 – 258; Trovato, 2018, s. 77 – 97); práve táto sa zdá byť prvou formou jednotného talianskeho jazyka, a to vďaka svojej rozšírenosti na rôznych dvoroch, kde by sa literárna florentčina len ťažko ujala.³⁴

Záver

Syntetický prierez významnými biografickými epizódami zo života Isabelly d'Este ukazuje, že panovníčka ovplyvnila talianske dejiny predovšetkým v oblasti diplomacie a politiky, ale taktiež bola významnou zberateľkou umenia a mecenáškou umelcov či spisovateľov, akými boli Tiziano, Leonardo da Vinci, Raffaello a iní. Vďaka jej komitenským a mecenášskym aktivitám sa podarilo zozbierať značné množstvo vzácných predmetov aj umeleckých diel rôzneho charakteru, ktoré sú dodnes vystavované v svetových múzeách ako súčasť stálych expozícií. Vo svojej dobe zároveň podporila a rozvíjala rozsiahlu korešpondenčnú sieť, ktorá sa prostredníctvom dôsledného mantovského registračného systému uchovávala v značnej miere až dodnes, na základe čoho majú aj súčasní historici či všeobecne výskumníci z rôznych oblastí, napr. dobovej lingvistiky, etymológie, mediteránnych výskumov, výskumov súvisiacich s dobovým stravovaním, módou, zoológiou, teatrológiou a i., možnosť skúmať autentickú dobovú dokumentáciu. V súčasnosti uvedený epištolárny korpus umožňuje skúmať napríklad i topograficky vývin a vyjadrovacie nuansy talianskeho ľudového jazyka a najnovšie výskumy dokazujú existenciu istej neoficiálnej, ale spoločensky ustálenej verzie talianskeho ľudového jazyka, ktorá sa líšila od literármi navrhovaného „čistého“, no spoločensky nepodporeného variantu. V súvislosti so štúdiom dobových materiálov sa zároveň ukazuje v pozitívnom svetle dôležitosť dostupnosti digitalizovaných dobových materiálov.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

Banche dati Gonzaga. Archivio corrispondenza Gonzaga (1563 – 1630). Dostupné na internete: <http://banchedatigonzaga.centropalazzote.it>.

Chartum: 150 anni dell'Archivio di Stato di Mantova. Milano: Silvana, 2019, s. 418-423 a VETRUGNO, Roberto. La lingua cortigiana in Europa: il carteggio di Isabella d'Este Gonzaga con Bona Sforza regina di Polonia. In PIRVU, Elena (ed.). Il tempo e lo spazio nella lingua e nella letteratura italiana. Atti dell'VIII Convegno internazionale di italianistica dell'Università di Craiova. Firenze: Cesati, 2018, s. 259-270.

³⁴ Otázke šírenia talianskeho jazyka a jeho významu ako komunikačného nástroja v strednej Európe vrátane Uhorského kráľovstva (zmieňujúc mestá ako Trnava a Nitra) na prelome 15. a 16. storočia sa venuje DOMOKOS, György. L'italiano come lingua franca diplomatica nel periodo del rinascimento nell'Europa centrale. Documenti di colloqui importanti avvenuti a Trnava e Nitra. In *Philologia*, vol. XXIX, 2019, n° 1 – 2, s. 207-219.

IDEA (Isabella d'Este Archive). Dostupné na internete: <https://isabelladeste.web.unc.edu/>.
Archivi del Rinascimento. Dostupné na internete: <https://www.archivirinascimento.it/>.

Monografie a zborníky ako celok:

- BASORA, Matteo. Tra le carte della Marchesa. Inventario delle lettere di Isabella d'Este, con un'analisi testuale e sintattica. Milano: Università Degli Studi di Macerata, 2017. 487 s. Dostupné na internete: <https://core.ac.uk/download/pdf/84498506.pdf> [cit. 01. 09. 2021].
- BORGIA, Lucrezia. Lettere (1494 – 1519), a cura di Diane Ghirardo, con la collaborazione di Enrico Angiolini, introduzioni di Anna Maria Buzzi e Patrizia Cremonini. Mantova: Tre Lune, 2020. 753 s.
- DAL POZZOLO, Enrico Maria. Colori d'amore: parole, gesti e carezze nella pittura veneziana del Cinquecento. Treviso: Canova, 2008. 246 s.
- DORINI, Umberto. I Medici e i loro tempi. Firenze: Nerbini, 1989. 575 s.
- DUBECKÁ, Katarína. Il carteggio tra Isabella d'Este Gonzaga e Lucrezia Borgia. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2020. 89 s.
- FERRARI, Monica – LAZZARINI, Isabella – PISERI, Federico. Autografie dell'età minore: Lettere di tre dinastie italiane tra Quattrocento e Cinquecento. Roma: Viella, 2016. 272 s.
- GHIRARDO, Diane. Lucrezia Borgia: Lettere (1494 – 1519). Mantova: Tre Lune, 2020. 753 s.
- LUZIO, Alessandro – RANIER, Rodolfo. La coltura e le relazioni letterarie di Isabella d'Este Gonzaga. Bologna: Loescher, 2005. 430 s.
- LUZIO, Alessandro. L'Archivio Gonzaga di Mantova. La corrispondenza familiare, amministrativa e diplomatica dei Gonzaga. Verona: Mondadori, 1922. 424 s.
- MURANO, Giovanna (ed.). Autographa, II, 1: Donne, sante e madonne (da Matilde di Canossa ad Artemisia Gentileschi). Imola: Editrice La Mandragora, 2018. 242 s.
- NECCI, Alessandra. Isabella e Lucrezia – le due cognate. Venezia: Marsilio Editori, 2017. 668 s.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- BASORA, Matteo. L'epistolario di Isabella d'Este dai libri dei copialettere alla piattaforma IDEA. In CAMPANA, Andrea – GIUNTA, Fabio (eds.). Natura Società Letteratura, Atti del XXII Congresso dell'ADI – Associazione degli Italianisti (Bologna, 13-15 settembre 2018). Roma, Bologna: Adi editore, 2020, s. 1-6. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/342448134_L'epistolario_di_Isabella_d'Este_dai_libri_dei_copialettere_alla_piattaforma_IDEA [cit. 11. 09. 2021].
- DOMOKOS, György. L'italiano come lingua franca diplomatica nel periodo del rinascimento nell'Europa centrale. Documenti di colloqui importanti avvenuti a Trnava e Nitra. In *Philologia*, vol. XXIX, 2019, n° 1 – 2, s. 207-219.
- LORENZONI, Anna Maria. Contributo allo studio delle fonti isabelliane dell'Archivio di Stato di Mantova. In *Atti e memorie dell'Accademia Virgiliana di Mantova*, n. s., XLVII, 1979, s. 97-135.
- OUTI, Merisalo. Mani principesche. La cultura grafica di Isabella d'Este, Lucrezia Borgia e Renata di Francia. In *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Âge* [online], 131-2, 2019, s. 337-342. Dostupné na internete: <http://journals.openedition.org/mefrm/6258> [cit. 02. 09. 2021].

- TAMALIO, Raffaele. Isabella d'Este, marchesa di Mantova [online]. In *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 62, 2004. Dostupné na internete: https://www.treccani.it/enciclopedia/isabella-d-este-marchesa-di-mantova_%28Dizionario-Biografico%29/ [cit. 01. 09. 2021].
- TELVE, Stefano. Lingua e norme dell'italiano: alcune considerazioni a partire dalle lettere fra Cinque e Settecento. In PROCACCIOLI, Paolo (ed.). *L'epistolografia di Antico Regime. Atti del Convegno internazionale di studi*, Viterbo 15-17 febbraio 2018. Sarnico: Edizioni di Archilet, 2019, s. 243-258.
- TROVATO, Paolo. Norma o norme? Qualche sondaggio sull'italiano letterario del Cinquecento. In MIESSE, Hélène – VALENTI, Gianluca (eds.). *Modello, regola, ordine. Parcours normatifs dans l'Italie du Cinquecento*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2018, s. 77-94.
- ŠPIČKA, Jiří. Karl. A. E. Enenkel – Jan Papy (eds.). Petrarch and His Readers in the Renaissance [online]. In *Listy filologické CXXIX*, 2006, 3 – 4, s. 437-440. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/23468568> [cit. 08. 09. 2021].
- VETRUGNO, Roberto. La lingua cortigiana in Europa: il carteggio di Isabella d'Este Gonzaga con Bona Sforza regina di Polonia. In PIRVU, Elena (ed.). *Il tempo e lo spazio nella lingua e nella letteratura italiana. Atti dell'VIII Convegno internazionale di italianistica dell'Università di Craiova*. Firenze: Cesati, 2018, s. 259-270.
- VETRUGNO, Roberto. Le corrispondenze europee di Isabella: il carteggio con Beatrice d'Aragona regina d'Ungheria. In PICCINELLI, Roberta – SHEMEK, Deanna – TAMASSIA, Luisa Onesta (eds.). *Itinera Chartum: 150 anni dell'Archivio di Stato di Mantova*. Milano: Silvana, 2019, s. 418-423.
- VETRUGNO, Roberto. Una proposta di criteri per l'edizione di carteggi rinascimentali italiani. In BERRA, Claudia – BORSA, Paolo – COMELLI, Michele – MARTINELLI TEMPESTA, Stefano (eds.). *Epistolari dal Due al Seicento: modelli, questioni ecdotiche, edizioni, cantieri aperti*. Milano: Università degli Studi di Milano, 2018, s. 597-610.
- VETRUGNO, Roberto – DUBECKÁ, Katarína. Il carteggio tra Isabella d'Este e Lucrezia Borgia. In *Atti e Memorie dell'Arcadia*, 10 (2021), s. 49-69.

Elektronické zdroje:

- Epidémie v minulosti. Dostupné na internete: https://minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/statny_archiv_v_presove/prezentacie/EPIDEMIE_V_MINULOSTI.pdf.
- LEONARD, Marie-Louise. „Worthy of Remembering“: Isabella d'Este's Management of Plague [online]. B. m.: b. v., 2021. Dostupné na internete: <https://isabelladeste.web.unc.edu/2021/03/plague/#more-2609> [cit. 03. 09. 2021].
- SHEMEK, Deanna. Isabella d'Este & Letters [online]. B. m.: b. v., 2017. Dostupné na internete: <https://idealetters.web.unc.edu/> [cit. 02. 09. 2021].
- SHEMEK, Deanna – FERRARI, Daniela. Profilo di Isabella d'Este [online]. B. m.: b. v., 2015. Dostupné na internete: <https://isabelladeste.web.unc.edu/profilo-di-isabella-deste> [cit. 02. 09. 2021].

Počet slov: 6982

Počet znakov vrátane medzier: 51 534